

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/65/376-378>

Cahangir Fəxrəddin oğlu Şükürov
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
Cahangirsukurov010@gmail.com

CİNAYƏTLƏRİN İSTİNTAQINDA İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ TƏTBİQİ İMKANLARI

Açar sözlər: Cinayətlərin istintaqı, informasiya texnologiyaları, kriminalistik qeydiyyat, kompyuter texnologiyası, məlumat-hüquq sistemləri

Possibilities of application of information technologies in crime investigation

Summary

If we look at history, the creation of the first computer technologies does not coincide with such a long period. With the creation of computer technology, there has been a great leap in the world of technology. At the same time, the creation of video cameras, satellite systems, laptops, mobile phones has played an important role in the acquisition of various types of information and knowledge in our daily lives.

The use of modern information technologies in criminal proceedings, search operations, the exchange of international forensic records will organize the activities of law enforcement agencies in the fight against crime more efficiently and without wasting time.

Key words: *Crime investigation, information technology, forensic registration, computer technology, information and legal systems*

Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının tətbiq edilmədiyi bir sahəni təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Bəs informasiya texnologiyaları dedikdə nə başa düşülür? İnformasiya texnologiyaları sahəsində irəliləmiş qısa bir vaxtda gerçəkləşmişdir. Tarixə nəzər salsaq, ilk kompyuter texnologiyalarının yaradılması elə də uzaq bir dövrə təsadüf etmir (1. Səh 234). Kompyuter texnologiyalarının yaradılması ilə texnologiya dünyasında böyük bir sıçrayış meydana gəlmişdir. Bununla birlikdə video kameraların, peyk sistemlərinin, noutbukların, mobil telefonların yaradılması müasir dünyamızda informasiya texnologiyalarının bizim gündəlik həyatımızda müxtəlif çeşidli informasiyaların, biliklərin əldə edilməsində mühüm rol oynamışdır. "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, informasiya sistemi-informasiya texnologiyaları və sənədlərinin təşkilati və texniki qaydada, o cümlədən hesablama texnikasından istifadə edilməklə, nizamlanmış məcmusudursa, informasiya ehtiyatları– informasiya sistemlərində (kitabxanalarda, arxivlərdə, fondlarda, məlumat banklarında və s.) olan sənədlər və sənəd massivləri, habelə ayrıca mövcud olan sənədlər və onların massivləridir.

İnformasiya texnologiyalarının əsas texniki vasitəsi kompüterlər hesab olunur. V.Y.Qolubovskinin qeyd etdiyi kimi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin informasiya təminatının amillərindən biri avtomatlaşdırılmış informasiya sistemlərindən müxtəlif avtomatlaşdırılmış informasiyaların emalı sistemlərinin yaradılması və praktiki fəaliyyətə tətbiqi, əməliyyat aparatları (vasitələri, cihazları) üçün kompleks proqramların işlənilməsi, icazəsiz girişdən müdafiənin təmin edilməsi ilə bağlı texniki amillərdir (5. Səh 128). İnformasiya sistemləri hüquq-mühafizə orqanlarına həvalə edilmiş vəzifələrin həlli üçün yaradılır ki, onlardan ən önəmlisi cinayətlərin aşkar edilməsi, qarşısının alınması və açılması, habelə onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsidir.

B.O.Aleksandroviçin fikrincə, informasiya texnologiyalarının cinayət işlərinin araşdırılması prosesinə cəlb edilməsi, onların istintaq prosesində tətbiqi istintaq hərəkətlərinin və ümumiyyətlə istintaq prosesinin bəzi metodiki, taktiki, təşkilati aspektləri üzrə inkişaf etdirilməlidir. Belə ki, iqtisadi, kompyuter informasiyası kimi ayrı-ayrı növ cinayətlərin araşdırılması metodikası zamanla müəyyən dərəcədə köhnəlir, o cümlədən bu fəaliyyət sahələrində informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı səbəbindən bu cür "elektron" sübutların yeni növlərinin yaranmasına gətirib çıxarır. (6. səh. 163)

Qeyd etmək lazımdır ki, bu sistemlərin tətbiqi ilə əldə edilmiş əməliyyat-axtarış xarakterli məlumatlar istiqamətləndirici xarakter daşıyır və yalnız işin materiallarına əlavə edilməsinin müəyyən edilmiş prosessual qaydasına riayət olunmaqla əldə edildikdə sübut əhəmiyyətinə malik olur. Cinayətlərin istintaqında istifadə olunan informasiya texnologiyaları geniş bir sahəni əhatə edir. Günümüzdə istintaqda istifadə olunan informasiya texnologiyalarına misal olaraq avtomatlaşdırılmış informasiya texnologiyalarını, dinləmə

vasitələri, kriminalistik uçot məlumatlarının arxivləşdirilərək onlardan istifadə edilməsi və s. göstərmək olar. Avtomatlaşdırılmış informasiya sistemlərinin tətbiqi daxili işlər orqanlarının əməliyyat heyətinə öz informasiya ehtiyatlarını yaratmağa, informasiya bankından ali səviyyəli sorğulara informasiya texnikasının vasitələri ilə məlumat göndərməyə və cavab almağa imkan verir və zərurət yarandıqda, vahid emal texnologiyasını avtomatlaşdırmağa və əməliyyat-axtarış uçotlarını istismara verməyə imkan yaradır.

"Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" qanunun 14-cü maddəsi əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı informasiya sistemlərindən, video və səs yazmadan, kino və fotosəkillərdən, həmçinin vətəndaşların həyatı və sağlamlığına, ətraf mühitə zərər vurmayan digər texniki və başqa vasitələrdən istifadəyə imkan yaradır. Cinayət işlərinin araşdırılması prosesinin kompüterləşdirilməsində məqsəd müstəntiqin maksimum qısa müddətdə yüksək keyfiyyətli kriminalistik məlumatlarla təmin olunması və araşdırma zamanı bu məlumatın operativ şəkildə artırılması imkanındır. İstintaq hərəkətlərinin nəticələrinin hazırlanması, keçirilməsi, təhlili üçün nəzərdə tutulmuş proqram kompleksləri bu məqsədə xidmət edir. Cinayətlərin açılması və istintaqı prosesində kompüter texnologiyalarından istifadənin spesifikliyi onunla bağlıdır ki, onların tətbiqi cinayət işləri üzrə icraatın istənilən mərhələsində-informasiyanın əldə edilməsindən və onun qeydiyyatına alınmasından tutmuş videokonfrans sistemlərindən istifadə olunmaqla, onun iştirakçıları müxtəlif coğrafi nöqtələrdə olmasından asılı olmayaraq, məhkəmə zalında iştirakçılar ilə bilavasitə audiovizual dialoq apara bilərlər.

Faktiki olaraq, hazırda dünya ölkələrində geniş istifadə edilən məlumat- hüquq sistemləri hüquq sahəsində inqilab yaratmış, qanunvericiliklə iş üsullarını köklü şəkildə dəyişdirmiş, onun təhlili imkanlarını xeyli genişləndirmişdir. Məlumat-hüquq sistemləri qanunvericilik aktlarının məlumat bazasını özündə birləşdirən kompüter proqramıdır. Bu proqram özündə hipermetin axtarışının mümkünüyü olan hüquqi terminlər lüğəti, internet şəbəkəsi vasitəsilə məsafədən çıxışın mümkünüyü, qanunvericilik dəyişikliklərinə nəzarət, qanun layihələrinin məlumat bazası, qanunvericiliyin şərhləri, məntiqi sxemlər və s.-i ehtiva edir. Hal-hazırda onlarca sorğu-hüquqi sistem yaradılıb, onlardan ən məşhurları "Qarant", "Məsləhətçiplus", "Məcəllə", "Etalon", "LexPro" və s.-dir (5. Səh 96). Hətta 2000-ci il martın 22-də Tbilisi şəhərində Azərbaycan Respublikası ilə Gürcüstan arasında imzalanmış müqaviləyə əsasən tərəflərin milli informasiya ehtiyatlarından istifadə edərək, hüquqi informasiya mübadiləsi üçün xüsusi etalon məlumat bazasını təşkil etmələri haqqında müddəə öz əksini tapmışdır.

İbtidai araşdırmada cinayətkar, cinayətin törədilməsi zamanı istifadə edilmiş alət və vasitələr və s. haqqında kriminalistik qeydiyyat məlumatlarından geniş istifadə edilir. Kriminalistik fəaliyyətin informasiya təminatı qədim tarixə malikdir və öz başlanğıcını qədim dövrlərdən alır.

Tarixdə məşhur olan cinayətkarların ilk təlimlərindən biri Dəməşq yaxınlığında, Bakka yaxınlığında, Suriyada Holland arxeoloqların tapdıqları rüşvət alanların siyahısıdır (6. Səh 50). Əvvəllər dövlət müəssisəsi kimi istifadə edilən binanın xarabalıqlarında qazıntılar zamanı yüksək vəzifə tutan, rüşvət alan şəxslərin tam siyahısı aşkar edilmişdir. Alimlər hesab edirlər ki, sənəd təxminən 1400 il əvvəl tərtib edilmişdir.

Cinayət törətmiş şəxslərin qeydə alınması təcrübəsi bir çox əsrlər boyu mövcuddur. Qədim Misirdə bu məqsədlər üçün insanın ön dişini sındırırdılar, antik Yunanıstanda və Romada isə çiyinlərinə qızdırılmış dəmirlə damğa vururdular. Orta əsr Avropasında oğurluq etmiş şəxslərin qulaqları bir qayda olaraq kəsilirdi, quldurluğa görə məhkum olunmuş şəxslərin burunlarını, andını pozanları barmaq, bəzi hallarda əllərini, dələduzların qulaqlarını kəsirdilər (6. Səh 52).

XIX əsrin ortalarında Avropada cinayətkarların uçotu artıq qeydiyyat kartları və fotosəkillər vasitəsilə aparılırdı. Fotosəkil çəkilmə polis məmurunun subyektiv təsəvvürlərinə əsaslanaraq həyata keçirilirdi, qeydiyyat kartında isə zahiri görünüşün bəzi elementləri, anket məlumatları və cinayətin törədilmə üsulu və s. qeydə alınır (6. Səh 56).

Kriminalistik qeydiyyat sahəsində kriminalistlərin gördüyü bu iş ölkədəki bütün cinayətlərin düzgün və dürüst uçotunun aparılmasından doğan statistik hesabatlar əsasında mümkün ola bilər. Bundan başqa, müasir elektron imkanlardan istifadə edilməklə aparılan vahid, sistemli və kompakt uçotun olması, asan informasiya sisteminin mövcudluğu cinayətkarlıqla mübarizə aparən orqanların işinin operativliyinin, keyfiyyətinin və sürətinin artması üçün əhəmiyyətlidir. Bu vahid uçot və informasiya mənbəyi həm də ölkə hüquq-mühafizə orqanlarının vahid bir sistem kimi əlaqəli və lazım olduqda mütəşəkkil işləməsi üçün xeyirlidir.

Kriminalistik uçot sahəsində inkişaf etmiş ölkələrin önündə Rusiya Federasiyası gəlir. Hazırda Rusiyada AİS-in yaradılması üzrə birinci yerdə "Papillon sistemləri" müəssisəsi dayanır (5. Səh 79).

"Papillon Sistemi"nin əməkdaşları dünya praktikasında analoqu olmayan daktiloskopiya kompleksi yaradıblar - əl-barmaq izlərində olan papilyar xətlərinin uçotunu və tədqiqini avtomatlaşdırıblar. Uzaqdan giriş stansiyaları alınan məlumatları (daktilokart, barmaq izləri, obyektlərin foto görüntüləri, müxtəlif mətn

məlumatları) əldə edir, emal edir, qeydiyyatda alır və dərhal bu məlumatları yoxlamaq və qeydiyyatdan keçirmək üçün mərkəzi AİS-ə ötürürlər (5. Səh 82).

Rusiya DİN-də robot polislərdən istifadə edilir. İnterpoliteks şirkəti sərgidə Perm şəhərində istehsal edilmiş “Promobot” robotunu nümayiş etdirmişdir. Sərgidə şirkətin nümayəndəsi Konstantin Pokladok deyib ki, sərgidə 200-dən çox robot satılıb. Rusiyada bu 1-ci və yeganə ixtiradır. Eyni zamanda o “Rəqəmli polis” konsepsiyası üzərində 2030-cu ilə qədər işləyəcəklərini qeyd etmişdir. İndiki halda “Promobot” robotları barmaq izini skanerdən çıxara və onu məlumat bazası ilə müqayisə edə bilirlər.

Kriminalistik qeydiyyat sahəsində belə bir vahid sistemin təşkili həm vətəndaşların şikayətlərinə, həm də müraciətlərinə baxılmasının asanlaşması və sürətlənməsinə təminat yaradır. Yəni müasir keyfiyyətdə ucotun təşkili həm hüquq-mühafizə orqanları, həm onların öz aralarındakı əlaqəni, həm də onların cəmiyyət və vətəndaşlarla münasibətindəki ASAN xidmət rolunu oynaya bilər (7). Məsələn, bəzi xarici ölkələrdə təhsil üçün bütün digər sənədlərlə birlikdə tələbənin həbsdə olub olmaması barədə arayış tələb edilir. Hətta 17 yaşında oğlan və qızlardan da. Bu arayışın əvvəl rayon polis idarəsindən, onun da əsasında DİN-dən alınma proseduru bəlkə də bir ay çəkirdi. Tələbə üçün heç bir sənəd bu qədər müddət aparmır. Sənədlərə apostil vurulması kimi ciddi iş, XİN və Ədliyyə Nazirliyində maksimum 5 gün çəkir. Halbuki, bütün hüquq-mühafizə orqanlarını əhatə edən müasir elektron informasiya sistemi olsaydı, rayon polisindəki əməkdaş kompüterin düyməsini basıb 5-10 dəqiqəyə bu arayışı verə bilərdi.

Yaşadığımız dövrdə belə yüksək səviyyəli müasir uçot və məlumat sistemini Azərbaycanda da tətbiq etməyin vaxtı çoxdan çatıb. Ölkədə günü-gündən beynəlxalq tədbirlər daha çox keçirilir, turist axını artır. Bu axına qoşulub ölkəyə girə biləcək beynəlxalq cinayətkarların aşkarlanıb zərərsizləşdirilməsi məsələsi ortaya çıxır. Bu da həmin məlumat sisteminin öhdəsindədir. Belə bir informasiya uçot sistemi Azərbaycan üçün heç də görünməmiş olmayacaq. Azərbaycan Respublikasında vergi orqanlarının işini müşahidə etsək, görərik ki, uçot və informasiya kifayət qədər güclü və sistemli təşkil edilib. Bir dəqiqənin içində əməkdaş hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxsin bütün fəaliyyətini, qüsurlarını, müsbət və mənfiyyətlərini üzə çıxarır. Cinayətkarlığa qarşı mübarizə kimi dövlətçilik və ictimai asayişin qorunması üçün ciddi və mühüm sahədə də bu keyfiyyət tətbiq edilməlidir (7).

Bu gün Azərbaycan Respublikasında informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Belə ki, cinayət mühakimə icraatının AR CPM-in müddəalarına uyğun olaraq “Elektron məhkəmə” informasiya sistemi və videokonfrans əlaqə sistemlərindən istifadə etməklə həyata keçirilməsi mümkündür. Əvvəl də qeyd edildiyi kimi, müasir informasiya texnologiyalarından cinayət mühakimə icraatında, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində, beynəlxalq kriminalistik uçot məlumatlarının mübadiləsi sahəsində istifadə edilməsi cinayətkarlığa qarşı mübarizədə hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətini daha səmərəli və vaxt itkisinə yol vermədən təşkil edəcəkdir.

References

1. A.Aliyev, G.Rzayeva, A.Ibrahimova, B.Maharramov, Sh.Mammadzali "Right to information". Textbook. Baku city. 2019.
2. Law of the Republic of Azerbaijan "On search operations". Baku city, October 28, 1999
3. “Law of the Republic of Azerbaijan on information, informatization and protection of information. Baku city, April 3, 1998.
4. Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on approval of the Regulations on “Electronic court” information system. Baku city, June 1, 2020.
5. M.S.Vitalievich Modern possibilities of using human properties in identifying an identity in the disclosure and investigation of crimes. Dissertation for the degree of candidate of legal sciences. Moscow – 2011
6. B.O.Aleksandrovich. Information support for the disclosure and investigation of crimes. Dissertation for the degree of candidate of legal sciences. Moscow – 2007
7. <https://reyting.az/layihe/4512-cinayet-melumatlari-elektron-qaydada-toplanacaq.html>

Rəyçi: dos. İ.Abbasova

Göndərilib: 18.04.2021

Qəbul edilib: 19.04.2021